

КОНЦЕПТ «ВІДЧУЖЕННЯ» У СЕРБСЬКОМУ РОМАНІ ДАВИДА АЛБАХАРІ «СНІГОВА ЛЮДИНА»

У статті здійснений аналіз концепту «відчуження» у постмодерному романі Давида Албахарі «Снігова людина» через призму двох інших: «еміграція» та «ідентичність». Зроблено висновок, що він проявляється не лише на креативному, текстуральному, суб'єктивному та об'єктивному рівнях, а й охоплює різні компоненти художньої структури. Процес відчуження героя реалізується через поглиблений самоаналіз, протиставлення себе – світові, дистанціюванням від навколишньої дійсності, втечу від буденного, обмежений хронотоп та трагічне самовідчуття через втрату власної ідентичності.

Ключові слова: відчуження, самоаналіз, втрата ідентичності, еміграція, деталізація, «свій» - «чужий».

Роман «Снігова людина» Давида Албахарі – це роман про еміграцію, сум, бажання повернутися додому. У ХХ ст. Югославія переживає внутрішні та зовнішні проблеми: світові війни, релігійні суперечки, сепаратистські ідеї. Хоча письменник виїхав до Канади добровільно, не був вигнанцем у повному розумінні цього слова, проте гостро відчуває ностальгію.

Це роман «я-форми», героєм якого виступає сам письменник. Алла Татаренко вказує, що це твір з «великою питомою вагою автобіографічного елементу...», побудований таким чином, що вільна фабула, а точніше фрагменти нарації, зв'язані спогадами чи думками автора. Герой твору є письменником, емігрує з країни, де велася війна, на новий континент, що стає для нього абсолютно чужим. Відомо, що держава письменника знаходиться десь на кордоні Середньої та Східної Європи (згадуються Дунай та Балкани), що вона розпалася у кривавій ворожнечі, і що письменник, ім'я якого не вказане, приїжджає у далеку північну державу, щоб продовжити писати. У романі розкривається концепт «відчуження», який нерозривно пов'язаний із двома іншими: «еміграція» та «ідентичність», а точніше, її втратою. Дубравка Утрешич зауважує: «Письменник описує тему з позиції подвійного екзилу, як вихованець та як коментатор власного стану, званого «екзил», так каже Бродський» [Гнатенко 2001, 33]. Та для розкриття тих прийомів, до яких вдається Д.Албахарі, розкриваючи тему відчуження, слід розглянути визначення цього поняття.

Аналізуючи сучасний стан європейської культури, мислителі та науковці досить часто вживають термін «відчуження». Причому стосується це не

лише сфери філософії, соціології чи політології, а й мистецтва, зокрема літератури. Американська дослідниця А. Хелер, намагаючись надати терміну «відчуження» більш конкретизованого статусу, виокремлює покоління алієнації як культурний рух в ролі проміжної ланки між поколінням екзистенціалістів та поколінням постмодерністів [Alienation 1981, 500]. Актуалізація цього поняття в епоху постмодернізму має сенс, особливо якщо розглядати відчуження як вихідний момент та основний структурний компонент процесу креації письменником нової віртуальної дійсності у площині художнього тексту. У сербського письменника Д.Албахарі суб'єктивна форма відчуження особистості митця проявляється через занурення в самоаналіз, пошук власної ідентичності. Саме це призвело до того, що він використав факти власного життя як матеріал для створення художньої реальності. Тому вважається, що твір містить елементи автобіографічності. Пропозиція авторів збірника «Alienation: problems of meaning, theory and method» застосовувати термін «відчуження» в позитивному значенні суто в стосунку «до творчих людей – до митців, письменників і критиків» [Alienation 1981, 32] переводить його з класу антропологічно-соціологічних категорій до класу категорій естетичного переосмислення реальності та конструювання віртуального світу у художньому тексті.

При відчуженні загальне для всіх класово-антагоністичних спільнот протиріччя між особистістю і соціальними інститутами доповнюється специфічним сприйняттям соціального і культурного світу як чужого і ворожого особистості [Философский энциклопедический словарь 1989, 457].

«Літературознавча енциклопедія» за редакцією Ю.І. Коваліва вказує на те, що поняття «відчуження» актуальне на теренах літератури, де виробляється «атомізована» свідомість, що втрачає чуття єдності та причинової зумовленості буття [Літературознавча енциклопедія 2007, 183].

Твір розпочинається описом певного простору і тими, хто його заповнює. Це обмежений простір, який, як зазначає оповідач, веде «у світ». Ці слова, які він тричі повторює заспокоюють його на певний час, так він намагається переконати себе, що в іншій країні він почуватиметься щасливим. Складається враження, що герой не відчуває своєї присутності, і якби не вир звуків, що заповнює аеропорт, він би «розпався». У романі «Снігова людина» відчуження проявляється не лише на креативному рівні, що передбачає аналіз очужуючого світовідчуття письменника та його проєкцію на створений ним художній світ, але й текстуальному, що охоплює такі компоненти художньої структури, як відчуження самого головного героя, будову композиції, особливості розгоргання нараційної оповіді та інтерперсональний підрівень, тобто взаємодію з іншими персонажами).

Великого значення набуває деталізація: опис людей та їхніх дій. Оповідач, навколо якого вирує життя, спостерігач, він дивиться й аналізує, але лишається безмовним, не намагається чути і розуміти ті слова, з якими до нього звертаються. Доцільно вказати ще на одну проблему – мови як площини відчуженої творчості. Р. Ніч вказав на дві основні можливості мови – креації та аліенації. З одного боку, вона виконує культуротворчу функцію: є тим чинником, який кшаттує наш образ світу, з іншого – таким, що відділяє нас від реального світу. Мова стає своєрідною площиною існування. У творах взаємодія носіїв різного типу ніби породжує мовні ігри. І цей різномовний світ твору відбувається без пояснення. В цьому випадку можна говорити не лише про відчуження на персонажному рівні, а й про дистанціювання читача, який мусить приймати функцію інтерпретатора. Відчуження в цьому випадку стає реальністю, що переживається індивідуально. У письменника-емігранта виникає почуття «викорінення», яке певною мірою вилилося у проблему «безгрунтарства». Окрім того, відчуження творчої людини набуває ще форм внутрішньо-екзистенційної відокремленості від звичного та буденного, або ж стану трагічної викинутості з людського буття та дистанціювання від навколишнього світу. Важливою деталлю є фокусування уваги героя на дорозі, намагання запам'ятати повороти. Це говорить про його внутрішній страх «заблукати» у цьому новому для нього середовищі, а з іншого боку, про надію повернення додому: «...Я намагався стежити за дорогою, запам'ятовувати послідовність поворотів, начебто входив у лабіринт, з якого пізніше муситиму будь-що вийти, але я швидко відступився...» [Албахарі 2007, 10]. Ключовою фразою роману, яка сигналізує про усвідомлення оповідачем своєї безвиході і відсутності надії на повернення є слова «тут-таки й зістаріюсь». Місто сприймається героєм завеликим, хмарочоси «напхані світлом», а будинок, в якому зупинився – малим і темним із затхлим повітрям. Перебільшення у сприйнятті подій та людей, свого внутрішнього стану є доміантною особливістю роману. Дистанціювання героя від світу призводить до художнього відтворення гротескності. Загалом, роман не насичений діями героя, а скоріше зоровими і, в меншій мірі, слуховими картинками. Показовим є час доби, коли приїжджає герой, він зазначає, що ще лише вечір, але всі будинки темні, а простір, у якому він зупинився «здавався ще густішою п'ятьмою». Д.Албахарі виступає не лише майстром деталі, але й творцем неочікуваних елементів, таким чином перериваючи плин думок героя раптовими ідеями. Ці раптові думки чи рішення, які оволодівають героєм, проходять так само швидко, як і з'являються, не супроводжуючись і не підтверджуючись конкретними діями. На їх зміну приходять втома чи байдужість. Ще Фрейд звернув увагу, що самовідчуження виражається в невро-

зі, втраті свого «Я» (деперсоналізації) і відчутті окремоті оточуючого світу (дереалізації) [Философская энциклопедия 1967, 190].

Думки про університет викликають у головного героя ненависть, навіть певну, як він і сам зазначає – «антиприспосованість». Великого значення оповідач надає поняттям «свій» – «чужий. Герой відчуває апатію, його не цікавить, те що відбувається навколо, і, навіть, будинок, у якому він зупинився йому неважливий: «Я тут не приживуся... Й нікому не зможу сказати, що він мені неважливий...» [Албахарі 2007, 11]. Але й тут, у іншому місті він відчувається, немов у лабіринті, іноді, навіть чекає на втому чи запаморочення, щоб відчути, що живе. Кілька разів у нього виникає бажання відкрити «своє серце», розповісти, як він ненавидить університети, але не наважується, бо не хоче каяття. Він сприймає університет як систему, де немає свободи вибору, де всі роблять те, що від них вимагають, тому студентам немає виправдання, адже вони стають її рабами.

Оповідач сприймає своє життя як невдале поєднання кадрів, ніби його життя розпадалося одночасно з історією його краю. Він злиться, коли викладач політології говорить, що його земля невдалий експеримент, але лишається бездієвим та мовчазним, лише прокручуючи в своїй голові всі свої можливі реакції на вищезгадані образливі слова. Оповідач і сам відчуває себе сукупністю сумнівів та невпевненості, людиною-невидимкою, особою, яка вже нічого не має: «Тут стану щасливим», а потім сам же заперечує цю думку: «Ні...тут і зістаріюсь» [Албахарі 2007, 20]. Герой бачить себе в різних іпостасях, але це не живі істоти, а бездушні і нерухомі предмети: камінь, цегла, металевий канат та черепиця, бо переконаний, що «пуста не завжди невагома...порожнеча – не завжди відсутність» [Албахарі 2007, 22]. Герой снує коридором, торкається якихось предметів, але нічого не викликає у нього інтересу до життя, не викликає прагнення стати його частиною: «Міг, певно, вигадати мільйон варіантів діяльності: сісти писати, наприклад, купити газету, полити садок чи скласти список усіх тих варіантів. Так нічого й не зробив» [Албахарі 2007, 23]. У героя роману почуття відчуження проявляється не лише на суб'єктивному рівні (розпад особистості, свідомі пошуки самоідентифікації), а й об'єктивному (виокремлення письменника внаслідок несприйняття ним соціальних установок та інтересів суспільства). Саме тому оповідач неодноразово протиставляє «себе» – «іншим».

У романі працівниками університету висловлюються своєрідні погляди на історію: одна жінка стверджує, що історія – мертва, і єдина проблема криється у вірі, що її можна виправити, викладач політології порівнює народ оповідача з іншими народами-примарами, що «після тисячі та й більше років не можуть заспокоїтись, без угаву шугаючи просторами, які вже давно

перетворилися на цвинтарі...упевнені, що кордони – це абсолютні вигадки» [Албахарі 2007, 27]. Для оповідача історія – це діагноз, вона порушує ілюзорну рівновагу і, при чому, робить це раптово. Сербський літературознавець Михайло Пантич зауважує: «для героя залишилася лише мова і в ній тьмяне уявлення про горе історії...» [Пантич 2002, 7].

Свідомість оповідача – це постійні переходи від запалу до апатії. Поняття «далечинь» завжди асоціювалася у нього з «притулком», але емігрувавши, воно стало уособлювати самотність, а він почав прирівнювати себе не до «гостя», а до «чужинця». Перейшовши з однієї площини в іншу, для героя роману нічого не змінилося: все та ж «пастка», «зрада» і «втрата». Він відчуває ностальгію, але розуміє, що те місто, звідки він родом, той простір не можна назвати надійним чи постійним. Герой роману бере участь у певних заходах, присутній при обговореннях різних тем, у тому числі, й тих, що стосуються історії його країни. Але фактично, він лише спостерігач чи слухач, він не висловлює своїх думок чи поглядів, для нього мова не несе ніякої користі чи значення. Слова – порожні, тому, кожен, хто говорить сприймається оповідачем як оболонка, бо «кожне слово можна замінити будь-яким іншим, таким чином, позбавляючи мовника відповідальності...» [Албахарі 2007, 32]. З часом внутрішній стан героя погіршується. Це проявляється не лише у його сприйнятті часу як такого, що триває безкінечно, але й у тому, що він не помічає день, а лише ніч. Отже, Для твору постмодерніста Д.Албахарі притаманні не лише фрагменти думок та спогадів, асоціацій, що утворюють своєрідний лабіринт, а й певна позачасовість.

Свідомість героя не є сталою: почуття ненависті замінюється порожнею, героя, зрештою, охоплює сумнів, чи відчуває він взагалі бодай щось. Його дивує той факт, що він починає називати чужий дім, у якому мешкає «своїм». Те, що ще недавно видавалося йому непосильним тягарем, зараз вдається з неабиякою легкістю. Але від цього героєві роману ще гірше, він відчуває, що зникає, втрачає свою ідентичність, що лише він не має постійного імені. Апогеем внутрішнього надриву героя є його думки про втрату надії, того компоненту, без якого життя людське – стає «убогим» та порожнім існуванням.

Для героя перестати мислити прирівнюється до смерті, тому думка «тут і зістаріюсь», що заповонила його сутність, приносить йому великі страждання. Він приїжджає в це місто, у першу чергу, намагаючись втекти від себе, прагнучи по-іншому подивитися на ситуацію, що склалася в його країні. Він приїхав сюди, бо ще мав віри, що життя може тривати, що дійсність криється у виборі. Але наприкінці роману герой усвідомлює, що все втрачено, нічого не зміниться. І лише це єдине викликає у нього почуття впевненості. У чу-

жому місті кожен прагне побачити його реакцію на трагічні події, спровокувати, звинуватити, усвідомлюючи, що герой перебуває за тисячі кілометрів від місця подій.

«...На символічному рівні провина невіддільна...Бо немає способу, оскільки живемо в цьому світі, опинитися поза ним, і хоч би скільки ми зачинялись, бо я, безперечно, постійно намагаюсь відсторонитись, ми лише більше розкриваємося...а наші слабкості перетворюються на відкриті рани» [Албахарі 2007, 42]. Образ будинку в романі має велике значення, за його стінами герой намагається сховатися від оточуючого світу, де «кожна кімната здавалась отвором, дірою, що заманювала в пастку» [Албахарі 2007, 44], де стіни з мапами нагадували цвинтар померлої історії, де він «...ходив собі... наче якийсь механічне створіння...» [Албахарі 2007, 45]. Герой роздумує над тим, кому належить його тіло, якщо країна, звідки він родом вже не «його», якщо йому нічого не належить. Здається, що почуття відчуження, яке при-таманне оповідачеві з самого початку роману, в кінці відчувається, навіть на фізичному рівні.

Розчарований, впевнений лише у тому, що поза історією не можна вижити, герой зриває зі стін будинку мапи (символ зв'язку зі «своєю» країною), чим знаменує власну поразку, «поразку серця» і «своєї» держави. Герой «Снігової людини» приймає неминучість історичного плину, він не намагається повернутися додому в кінці роману, бо його країни на карті вже не існує, тому єдине, що лишається – втекти від себе, а отже і від цього світу. Герой роману однієї сніжної ночі іде слідами зайця у гори, аж поки не залишиться абсолютно сам. Аналізуючи кінець роману Михайло Пантич пише: «... він не знає хто в ньому промовляє останні речення. Зникла перша особа, а об'єктивний оповідач не з'явився, зникла мова, що б позначалася категорію суб'єкт...» [Пантич 2002, 21].

«І коли, трохи пізніше, заєць ... проштовхує мордочку між зціплені сніжинки, йому вже ніхто й слова не мовить...» [Албахарі 2007, 50]. Досить складним завданням видається визначити, ким далі ведеться оповідь, чи ким здійснюється опис зимової ночі. Зрозуміло лише, що перед смертю письменник абсолютно спокійний і зустрічає її з повним передчуттям звільнення від страждань.

Дивлячись з гори на місто, він усвідомлює, що там для нього немає нічого, там, де була ілюзія світла, прийшла реальність темряви. Різкий шум, що пронизує тишу гір, символізує обрив думок головного героя роману, що тотожне його смерті. Феномен відчуження у романі слід сприймати як моторизуючий чинник у творчості емігранта Д.Албахарі: усамітнівшись від рідного культурного середовища, він прагне відшукати власну автентичність, що накладає відбиток на його роман, спонукає до роздумів не лише щодо

віднайдення власної самототожності, а й об'єктивного переосмислення цінностей рідної культури тощо). Сама назва твору – метафора, що символізує самотність, відірваність від життя людей.

У романі «Снігова людина» Давид Албахарі зображує героя-емігранта, відчуження якого проявляється через втрату своєї самоідентифікації. Це є визначальною особливістю твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Албахари Д. Снежни човек/ Давид Албахари. – Београд: Нар.кн., 1996.
2. Албахарі Д. Снігова людина/Давид Албахарі; пер.Олеся Кривоніс//Всесвіт: журнал іноземної літератури. – К: Всесвіт, 2007. - №1 – 2. – 208 с..
3. Давиденко Г. І. Історія зарубіжної літератури ХХ століття. Словник термінів і понять[Електронний ресурс/Г.І. Давиденко//Доступно з: [http://www.biglibrary.com.ua/book/89 Istoriya zarybijnoi literatyr_i_XX_stolittya/8146 Slovnik terminiv i ponyat](http://www.biglibrary.com.ua/book/89/Istoriya_zarybijnoi_literatyr_i_XX_stolittya/8146_Slovnik_terminiv_i_ponyat).
4. Дальничук О.М. Постмодернізм: характерні особливості та проблеми розвитку/ О.М.Дальничук. – М., 2008.
5. Енциклопедія постмодернізму./[За ред. Ч.Вінквіста та В. Тейлора]. – К.: Вид-во Соломії Павличко Основи, 2003. – 503 с.
6. Задорожна О. Постмодернізм як культурне та літературне явище кінця ХХ – початку ХХІ ст. Теоретичні засади постмодернізму/ О.Задорожна// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – Київ: Київський університет, 2012. – Вип.23. – с. 54.
7. Ігнатенко М. Відчуження й імморалізм у дійсності та літературі ХХ ст. /М.Ігнатенко// Слово і час. - 2001. - № 11. 10.
8. Квіт С.В. В межах, поза межами і на межі/С.В.Квіт. – К., 1999.
9. Краткая философская энциклопедия./[сост. Е.Ф.Губский, Г.В.Кораблева, В.А.Лутченко]. – М.: Прогресс – Энциклопедия, 1994. – 576 с.
10. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. /[авт.-уклад. Ю.І.Ковалів]. –Т.1. – К.: ВЦ Академія, 2007. – 608 с. (Енциклопедія ерудита).
11. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. /[авт.-уклад. Ю.І.Ковалів]. –Т.2. – К.: ВЦ Академія, 2007. – 624 с. (Енциклопедія ерудита).
12. Нікапаєнко О. Проблема відчуження в онтологічній концепції Жана-Поля Сартра/ О.Нікапаєнко // Філософські обрії. Науково-теоретичний часопис. – К., 2003. – Вип. 9.
13. Пантіф, М. Александријски синдром /М. Пантіф. - Београд: Просвета, 2002.
14. Сидоренко О.П. Історія філософії [Електронний ресурс]/ О.П.Сидоренко// Доступно з: [http://pidruchniki.ws/12980108/filosofiya/filosofska tendentsiya postmoder nizmi](http://pidruchniki.ws/12980108/filosofiya/filosofska_tendantsiya_postmoder_nizmi).
15. Стадницька Т. І. Відчуження як теоретично-літературна категорія[Електронний ресурс]/Т.І.Стадницька// Доступно з: [http://www.nbu.gov.ua/ portal/soc gum/ naukma/ Fil/2005_48/03 stadnytska ti.pdf](http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ naukma/Fil/2005_48/03_stadnytska_ti.pdf).
16. Татаренко А. Сучасність у дзеркалі історії (про елементи історичного у сербському романі 80-90-х рр) [Електронний ресурс]/ А.Татаренко// Доступно з: [http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/tatarenko susasnist.html](http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/tatarenko_sucasnist.html).

17. Угрешић Д. Забрањено читање/Д. Угрешић. - Београд, 2002.

18. Философская энциклопедия/[ред. Ф.В. Константинова]. –Т.4. – М.: Советская Энциклопедия, 1967. – 592 с.

19. Философский энциклопедический словарь/ [ред. С.С.Аверинцева, Э.А.Араб-Оглы, Л.Ф.Ильичева и др.]. –М.: Сов.энциклопедия, 1989. – 815 с.

20. Філософський словник соціальних термінів/[ред.В.П.Андрущенко]. – Х.: Р.И.Ф., 2005. – 672.

21. Alienation: problems of meaning, theory and method/ Ed. By R.Felix Geyer and David Schweitzer. - London, Boston and Henley, 1981. 22. Heller A. Existencializm, Alienation, Postmodernizm: Cultural Movements as Vehicles of Change in the Patterns of EverydayLife /A.Heller. – NY: A Postmodern Reader, 1993.

Стаття надійшла до редакції 25.04.13.

Токарева Л., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

Концепт «отчуждения» в романе Давида Албахари «Снежный человек»

В статье проанализирован концепт «отчуждение» в постмодернистском романе Давида Албахари «Снежный человек» через призму двух других: «эмиграция» и «идентичность». Сделан вывод, что он проявляется не только на креативном, текстуальном, субъективном, объективном уровнях, а и охватывает разные компоненты художественной структуры. Процесс отчуждения героя реализуется с помощью углубленного самоанализа, противопоставления себя – миру, дистанцирования от окружающей действительности, бегства от обыденного, ограниченного хронотона и трагического чувства посредством потери собственной идентичности.

Ключевые слова: отчуждение, самоанализ, потеря идентичности, эмиграция, детализация, «свой» - «чужой».

Tokareva L., post-graduate stud.,
Institute of Philology, Taras Shevtchenko National University of Kyiv, Kyiv

The concept of «Alienation» in the novel «Snowman» by David Albahari

The article analyses the concept «alienation» in the post-modern novel «Snowman» by David Albahari through a prism of two other ones: «emigration» and «identity». The paper concludes that it becomes apparent not only on creative, textual, subjective, objective levels but also covers different components of the artistic structure. The process of estrangement is realized by deep introspection, opposition of oneself to world, making a distance from outward things, escape from the commonness, limited time and space and tragic feeling through of the loss of the personal identity.

Key words: alienation, introspection, loss of identity, emigration, working out in detail, «one's» - «alien».